

Проф. др АЛЕКСАНДРА ВРАНЕШ
Филолошки факултет
Београд

УДК 027.54:004.9

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА ЗАВИЧАЈНИХ ФОНДОВА У НАРОДНИМ БИБЛИОТЕКАМА

Сажетак: Завичајни фондови су у народним библиотекама репрезент културног и научног наслеђа једног региона. Статистички показатељи сачувани у бази Народне библиотеке Србије (Мрежа библиотека Србије) показују недовољност друштвене бриге, непостојање плана у овој области, али истовремено и огроман културолошки потенцијал, чија би целовитост, планско усмеравање ка дигитализацији, као облику заштите и промоције књижне, рукописне и некњижне грађе, омогућили формирање виртуелних завичајних библиотека. У том процесу ваљало би се, пре свега, упознати са интернационалним смерницама за дигитализацију, дефинисати и усвојити националне смернице, регулативу о завичајним фондовима унети у закон о библиотекама, о коме је расправа у току, и евентуално, успоставити конзорцијум преко кога би се функција завичајности народних библиотека успешније спроводила.

Кључне речи: завичајни фондови, дигитализација, конзорцијум народних библиотека, смернице за дигитализацију библиотечке грађе

Библиотека је „једна од жижних тачака заједнице“; у њој се стиче „хармоничан спој рационалности и **снова**“.¹ Завичајна збирка је њена „романтика“ у време када њену матичну установу „глобализација претвара у својеврени идеолошки **императив**“.²

¹ Горман, М., *Наше нејролазне вредности*, Београд, Филолошки факултет, 2007.

² Соколов, А. В., Аранитовић, Д. прев., *Библиотечка митологија, јуче, данас, сушра* (рукопис).

Завичајни фондови у народним библиотекама у Србији

Од 158 библиотека обухваћених анкетом Народне библиотеке Србије,³ само 26 има објављене монографије о завичају,⁴ а десет друге публикације које се односе на поједине институције у завичају. Популарисањем сопствених фондова бави се свега око 30% библиотека: изложбе приређује 60 библиотека, предавања везана за завичај организује 31 установа културе, информације о завичају у облику филмова нуди 31 библиотека, а на другим медијима њих укупно 56. Персоналне библиографије израдили су библиотекари десет библиотека, док су тематске библиографије резултат ангажовања 11 библиотека, специјалне свега четири, а текућој и ретроспективној издавачкој продукцији посветило се десет библиотека. Ретке су библиотеке у Србији које имају адекватан простор довољан за своје потребе, па су и просторни капацитети, издвојени за смештај и делатност завичајних одељења скромни у односу на задатке које треба да испуњавају. Највећом површином за фонд завичајног одељења располаже Библиотека града Београда (212 m²), а најмањом Општинска библиотека Гаџин Хан (2 m²). Недовољност простора и неусклађеност са потребама у обе наведене библиотеке једнако су уочљиви и поред привидних разлика. У завичајним фондовима народних библиотека запослено је 55 библиотекара, 13 виших књижничара и 11 књижничара. Све библиотеке које поседују завичајне фондове не инвентарису сакупљену грађу уједначено: укупно 38 библиотека информације о власништву публикаци-

³ Пројекат МБС (*Мрежа библиотека Србије*) одвија се под патронатом Народне библиотеке Србије и укључује све регистроване библиотеке у Србији. Статистички подаци о завичајним фондовима народних библиотека Србије, изложени у раду, добијени су љубазношћу и трудом Марине Митрић, вишег библиотекара Одељења за развој и унапређење библиотечке делатности НБС.

⁴ Библиотеке које су навеле да имају објављене монографије о завичају су: Народна библиотека Бор, Библиотека „Димитрије Туцовић“ – Лазаревац, Матична библиотека „Светозар Марковић“ – Зајечар, Народна библиотека „Његош“ – Књажевац, Општинска народна библиотека Ражањ, Народна библиотека „Вук Караџић“ – Баточина, Народна библиотека „Вук Караџић“ – Велико Градиште, КПЦ „Јован Шербановић“ Жагубица, Народна библиотека Апатин, Културни центар Ариље, Народна библиотека „Милош Требињац“ – Бајина Башта, Градска библиотека Панчево, Општинска народна библиотека „Вељко Петровић“ – Бачка Паланка, Градска библиотека Нови Сад, Библиотека „Диша Атић“ – Владимирци, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ – Чачак, Народна библиотека Димитровград, Народна библиотека Пирот, Народна библиотека Смедеревска Паланка, Библиотека Дома културе у Варварину, Народна библиотека Крушевац, Библиотека „Сарваш Габор“ Ада, Народна библиотека – Нови Бечеј, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“ – Зрењанин, Градска библиотека Рума, Градска библиотека „Љубомир Ненадовић“ – Ваљево.

ја укључује у опште инвентарне књиге, њих 44 води податке у једној самосталној инвентарној књизи, а 32 библиотеке у посебним инвентарним књигама. Како локални примерак, као сигурнији облик попуњавања и комплетирања фондова, није законски регулисан, то је 36 библиотека овакав облик набавке успело да оствари захваљујући ангажовању сопствених библиотекара. Већина, 106 библиотека снабдева се поклоном, док 89 установа то чини куповином, а 45 разменом са сродним институцијама. Сарадња са појединцима (коју као примарну наводе 103 библиотеке), архивима (њих 63) и са другим установама културе (укупно 67) омогућава животност завичајних фондова. Иако се транспарентност информација из завичајних фондова остварује преко библиотечно-информационог система, алфаветски каталог има 78 библиотека, предметни свега 26, стручни 27, хронолошки 10, топографски 9, каталог серијских публикација њих 15, а остале облике каталога укупно 15 библиотека. Показатељи величине завичајних фондова по врсти грађе, узети у укупним прегледима за целу Србију износе: 14 библиотека-целина; 176.901 монографска публикација, 3.023 сепарата, 1.448 уџбеника, 361 албум, 6.135 каталога, 455 водича, 5.532 заокружене публикације (у прегледу идентификоване као *остало*); 1.665 наслова новина, 1.753 наслова часописа, 290 годишњака, 361 збирно дело, 27 алманаха, 184 календара, 473 билтена, 604 извештаја, 1138 различитих облика серијских публикација; 51 штампана и 235 рукописних музикалија; 91.508 прес-клипинга, 677 дневника, 57 мемоара, 1.947 писама, 95 бележака, 4.949 рукописа; 328 географских карата, 17 атласа, 134 плана, 25.866 старих и 9.364 ретке књиге, 31 минијатурна књига, 1.016 ретких издања, 73 визуелне пројекције, 166 филмова, 418 видео снимка, 4.885 микрооблика, 36.076 фотографија, 17.200 плаката, 2.300 примерака пропагандног материјала, 2.165 програма манифестација, 13.198 позивница, 2.056 проспеката, 615 јединица звучне грађе, 1.011 ситних комада некњижне продукције. Дакле, обим и разнородност грађе достојни једне националне библиотеке, што скуп завичајних фондова заправо и јесте, али међусобно неповезаних, без сарадничког односа, сем личних контаката. Треба озбиљно скренути пажњу стручне и опште јавности да не постоји национална стратегија за установљење, очување, заштиту, промовисање, коришћење завичајних фондова, ни на традиционалан, ни на савремен начин, који као основну претпоставку укључује процес дигитализације.

Један покушај инсистирања на решавању питања везаних за завичајне фондове представљало је и саветовање *Стање и њерсејкшиве развоја завичајних фондова*, одржано 14. и 15. децембра 2000. године у Чачку, у организацији Народне библиотеке Србије, Библиотекарског друштва Србије и Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ (Чачак), које је окупило 31 предавача и 151 учесника из преко 50 библиотека у Србији. Детаљне анализе стања завичајних фондова у народним библиотекама и свест о улози и значају завичајних фондова као чувара завичајног, а самим тим и нацио-

налног културног блага, обавезују библиотеке и друштво у целини да успоставља и континуирано негује завичајне фондове. Том приликом донети су закључци:

1. Формирање и развијање завичајних фондова један је од основних задатака и обавеза општинских народних библиотека. Све општинске народне библиотеке дужне су да развијају завичајне фондове, а прихватљиво је и њихово удруживање по регионалном принципу.

2. Завичајни фондови сакупљају, обрађују и дају на коришћење завичајну грађу која обухвата сав штампани и на други начин умножени библиотечки материјал, некњижни материјал, рукописну грађу и службени документационо-информациони материјал, који се по ауторском или предметном принципу односи на географску, етничку или историјску територију завичаја.

3. Закон о библиотекама из 1994. године не укључује одредбу о завичајним фондовима, што је његов велики недостатак. Стога је иницирана промена закона и предложено увођење одредбе о обавезном развијању завичајних фондова.

4. Неопходно је успоставити локални обавезни примерак штампара у договору са општинским органима, како би се обезбедило систематско и континуирано прикупљање завичајне грађе.

5. За обраду завичајне грађе примењују се Правилник о инвентарисању и међународни стандарди за сваку врсту библиотечког материјала.

6. Формирање и вођење завичајних фондова регулисано је *Мешогским ујушсћвом за формирање и вођење завичајних фондова у ойштинским народним библиошекама* проф. др Десанке Стаматовић, објављеним у *Заједници библиошека* бр. 2 за 1982. годину.

Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ (Чачак) објавила је и допуњено упутство проф. др Десанке **Стаматовић**.⁵ Развијањем своје дигиталне збирке и објављивањем завичајних библиографија ова библиотека пружа незаобилазан допринос изучавању ове теме.

Дигитализација завичајних колекција

Дигитализација завичајних колекција значајан је сегмент координације националних активности на плану успостављања дигиталне националне библиотеке и остварења сна – дигиталног памћења света. У време када

⁵ Стаматовић, Десанка, „Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама“, у: *Глас библиотеке*, 11 (2004), стр. 15–40.

смо се у Србији, након тешких историјских, политичких и економских ломова, подсећали и међусобно убеђивали да су нам завичајне збирке драгоцене, да их треба систематизовано неговати, иако *Закон о библиотекама* њихово постојање није предвидео, у Лунду (Шведска) одржан је 2001. године састанак на коме је закључено да „дигитализација обезбеђује кључни механизам за коришћење јединственог европског наслеђа и за подршку културној разноликости, образовању и стварању индустрије садржаја“. Пројекту су се до сада придружиле истакнуте институције културе (националне библиотеке, музеји, архиви, министарства, културни центри) Аустрије, Белгије, Чешке, Естоније, Финске, Француске, Немачке, Грчке, Мађарске, Ирске, Италије, Луксембурга, Малте, Пољске, Португалије, Словачке, Словеније, Италије, Шведске и Велике Британије. У жељи да се свака држава приближи захтевима Акционог плана за е-Европу, на састанку је препоручено да земље чланице „установе стални форум за координацију; подрже развој европског погледа на политику и програме у овој области; развију механизме за промовисање добре праксе и доследности у свакодневном раду и развијању практичних вештина; кроз сарадњу постигну да европско културно и научно наслеђе буде видљиво и доступно у дигиталном облику“. Пулманов водич за јавне библиотеке, резимирајући настојања МИНЕРВЕ, наглашава „да све институције културе – „чуvari памћења“ (библиотеке, музеји, архиви, галерије, канцеларије у којима се чувају досијеи разних врста, итд.) имају заједнички интерес за дигитализацију“, која је „важан аспект планирања националне и међународне информатичке инфраструктуре“.

Као што национална библиотека однос према књизи треба да определи дефинисањем критеријума (националног, лингвистичког, историјског, територијалног), по којима се књига третира као српска, те се као таква чува у њеним фондовима, да профилише библиографију и документује наше памћење, исти тај задатак налази се пред локалним библиотекама у одређивању граница територије завичаја и очувању завичајног **фонда**.⁶

⁶ Постојање завичајних фондова у општинским народним библиотекама било је предвиђено законима о библиотекама и њиховој делатности (1960, 1965, 1975), *Нацртом стандарда за народне библиотеке*, као и *Пројекцијом развоја библиотекарства у СР Србији 1971-1980. године*. У закључцима са саветовања библиотекара 1953. укратко су објашњени профил и намена завичајних збирки: „... среска библиотека би могла да приступи прикупљању и чувању публикација које би омогућиле проучавање географских, историјских, етнографских, привредних и културних прилика у срезу, како у прошлости, тако и данас.“ *Из Закона о библиотекама* (1960. године) простекла су *Правила о раду матичних библиотека срезова и оштина*, у којима су постављене основе завичајног фонда: „Завичајни одсек или реферат скупља све књиге, документа и остале публикације од значаја за културну историју подручја среза (...); публикације аутора с подручја (...); публикације штампане у (...); периодичку издату у (...); публикације које говоре о овом подручју; итд. Стручно обрађује и

Завичајне колекције у јавним библиотекама оформљују се како би испуњавале три основна задатка:

- прикупљање и обраду свих штампаних и на други начин умножених материјала који су персонално, садржински, географски, историјски или етнички везани за завичај;
- чување и заштиту на адекватан начин свих библиотечких јединица у завичајном фонду;
- доступност публикација и информација у едукативне, научне, културолошке, маркетиншке сврхе.

Док је за националне библиотеке кроз историју била примарна функција чувања националног културног и научног наслеђа, за високошколске, специјалне и школске окренутост професионално усмереном кругу корисника, народне библиотеке су увек тежиле да пруже грађу и информацију свима заинтересованима без икаквих ограничења. У веку у коме су народне, односно јавне библиотеке препознаване као информациони, комуникациони и „трансакциони“ сервиси, заснивање завичајних фондова представљало је истовремено чврсту везу и са локалном и националном заједницом, историјом, науком и културом. Такође, на општој културној мапи допринело је јединствености народних библиотека које су ове фондове неговале.

Завичајни фондови су затвореног типа, што значи са наглашеном архивском функцијом, а њихова дигитализација и интернет презентација омогућавају отвореност према ширем кругу корисника.

израђује посебне каталогe и специјалне библиографије наведених публикација и стара се о њиховој посебној заштити.¹³⁴ Обим грађе који сакупља матична библиотека и неопходност и посебност каталога и библиографија које израђује, наглашени су већ у овим правилима. Од тада до данас завичајни фондови су били предмет не баш бројних расправа и анализа. Педесетих година пажњу им је посветио Драгиша Полужански,¹³⁵ шездесетих Марија Чурчић и Стана Ристић,¹³⁶ седамдесетих Љиљана Брковић¹³⁷ и Жарко Протић¹³⁸ и, наново, Марија Чурчић,¹³⁹ осамдесетих Никола Цветковић¹⁴⁰ и Десанка Стаматовић.¹⁴¹ Сваки од поменутих радова допринео је профилисању збирке у матичним библиотекама, а самим тим и завичајне библиографије. Већина анализа и студија једним својим делом, макар и мањим, поткрепљивана је примерима из праксе. Ипак, све до 1987. године, када је у Сарајеву одржано *Савјешовање о завичајним збиркама у народним библиотекама*,¹⁴² ова тема није привукла ширу пажњу библиотечких стручњака. *Нацрт стандарда*, којим су прописани одговарајући услови за смештај и чување фонда, стручна оспособљеност кадра који ће руковати збирком, није правно обавезујући, а поменути закони више не важе. Од 27. маја 1994. године на снази је *Закон о библиотечкој делатности*, који ниједним чланом не указује на постојање завичајних фондова, чиме је занемарена чињеница да су завичајни фондови и библиографије основни инструмент представљања историје развоја материјалне и духовне културе једног региона. У процесу је расправа о кривном *Закону о култури*, након које ће се актуелизовати доношење новог *Закона о библиотекама*, у чији би садржај требало да буду унете одредбе о завичајним фондовима.

Дигитална библиотека настаје из два основна извора:
– преношењем у електронски облик грађе настале у традиционалним форматима;

– укључивањем електронских издања.

Два су основна мотива за спровођење процеса дигитализације:

– заштита оригиналних докумената;

– флексибилност и универзалност коришћења завичајног фонда.

Како за заштиту постоје различите технике и стандарди, а домети и трајност дигитализације још увек нам нису познати, то заштита није примаран разлог за примену дигитализације завичајних фондова, већ омогућавање приступа фондovima, који су иначе затвореног типа.

Дигитализовани облик је сурогат оригинала, настао са жељом да се:

– запамти тренутна слика оригинала, како јој спољни утицаји не би могли наудити,

– отвори у просторном, временском, правном смислу коришћење тога примерка.

Информативносћ, атрактивносћ, ирејраживосћ и лежалносћ треба да буду општи квалитети презентације.

Библиотека јединица наставља да у новом дигиталном облику живи и испуњава потребе читалаца нове информационе писмености.

Фонд завичајне колекције састоји се од:

– штампаних **публикација**,⁷

– рукописне документације,

– некњижне грађе.

Критеријуми који појединим примерцима дају и карактеристике реткости и нарочите вредности су:

– објективна **старост**,⁸

– историјске **околности**,⁹

⁷ Изузетно важно место у завичајном фонду заузима завичајна периодика. Исти критеријуми који се примењују за набавку завичајних књига односе се и на садржај периодике, с тим што треба имати на уму да нису само часописи из области књижевности, науке и уметности хроничари данашњег културног тренутка, то су у једнакој мери, а са мањом пажњом и признавањем јавности, дневне новине, листови и ситна гласила. Када се за њих не би везивала пажња библиографа и завичајног библиотекара, мноштву драгоцених и разнородних сазнања временом би се замео траг.

⁸ Критеријум старости и реткости често зависи од националног историјског окружења, због кога превратни датуми у нашој историји постају хронолошке границе, уместо да то буду културолошка дешавања. Старом и ретком књигом у Србији сматрају се сва издања до 1867, године победе Вуковог правописа, мада је деведесетих година XX века било покушаја да се као гранична међу вековима уведе 1900. година.

⁹ Књиге настале под притиском геноцида, холокауста, бојевних дејстава, нуклеарних катастрофа или инфекција, сачуване у малом, већини читалаца недоступном броју

- јединственост садржаја или техничке израде,
- репутација аутора и издавача,
- квалитет илустрација или имена илустратора,
- квалитет повеза,
- имена власника или њихове белешке,
- припадност примерка посебној **колекцији**,¹⁰
- социолошка или културолошка дешавања везана за документ или појединца,

појединца,

- ограничени или специјално дефинисани тиражи,
- повећана потражња у односу на понуду.

Правно, таква дела штити *Закон о заштити културних добара*, а на пољу физичке и хемијске заштите ваља се обратити Народној библиотеци Србије и Библиотеци Матице српске. У економски стабилнијим земљама може бити педантнија, поузданија и квалитетнија превентива и конзервација, а камоли рестаурација. О томе сведоче два пројекта. Први је пројекат деацидизације хартије који се у почетку односио на стару и ретку књигу, а сада на комплетну текућу издавачку **продукцију**.¹¹ Други пројекат односи се на дигитализацију националног културног **наслеђа**.¹²

Дигиталне библиотеке почивају на депозитним колекцијама дигиталних записа, могућностима јединственог именовања и претраживања из ширег информационог простора. Оне имају упориште у практичним, техничким и организационим нивоима.

примерака, носиле су карактеристике старих и ретких наслова, за које је било тешко установити опште објективне критеријуме. Књиге из расејања, са згаришта, услед ратова, бомбардовања, спаљивања националне библиотеке, од којег се никада нећемо опоравити, сачуване у једном или неколико примерака, често се налазе у завичажним колекцијама. По *Закону о културним добрима* оглашавамо их ретким и вредним, а посвећујемо им се у складу са сопственим материјалним могућностима, обезбеђујући им одговарајућу правну, физичку и хемијску заштиту.

¹⁰ Књига у легату или као приватна својина ван библиотеке-целине носи печат свога власника и читаоца, било посветом, белешкама кроз текст или по маргинама, и самим тим убраја се у ретке књиге. Велики број библиотека у Србији, било коме типу да припадају, поседују библиотеке-целине, а у њиховом склопу ретке рукописне и штампане књиге. Каткад књиге саме по себи нису реткост, али их заједнички повез чини јединственом целином. Такве, по жељи власника, накнадно направљене целине, чине такозвани *адлиџаи*, редак већ стога што сведочи о карактеру и интересовањима власника књижне збирке.

¹¹ Пројекат деацидизације хартије у САД односи се и на текућу издавачку продукцију: састоји се у установљењу киселости папира и његовој неутрализацији, уз истовремене рекламације издавачима који постављене прописе не поштују и од којих се, све док то не учине, нови наслови не набављају.

¹² *Америчко памћење*, као национални дигитални пројект Конгресне библиотеке, *Документшовање америчког Јужа* Универзитета Северна Каролина или сличан подухват Корнел универзитета, *Наслеђе Вирџиније*, око кога се 1998. удружило 11 институција

Досадашња искуства и реалне потребе корисника и међународне јавности, препоручују фазни приступ послу дигитализације:

1. упознавање са смерницама за дигитализацију које је марта 2002. године формулисала IFLA;
2. упознавање са постојећим софтверима, који се могу бесплатно користити, као и са могућностима израде наручених софтвера према потребама библиотека;
3. удруживање библиотека у конзорцијум према поменутом пројектном задатку како би се заштитио њихов интерес;
4. израда националних смерница и упутстава за дигитализацију у којима ће прецизно бити дефинисани: намена, садржај, вредност, физичко стање материјала, интелектуална својина и регулисање ауторских права, потребна инфраструктура, цена пројекта и извор финансирања;
5. професионално усавршавање кадра који може одговорити новим потребама;
6. укључивање у међународне пројекте, како због финансијског ефекта који библиотека може имати, тако због опште јавности рада и укључивања локалних дигиталних збирки у глобални систем.

културе и образовања, уоквирени су принципима националне или завичајне припадности. Нису ређи ни тематски приступи, попут опредељења Библиотеке Правног факултета Харварда, да дигитализује збирку суђења у Нирнбергу, 82.000 сведочења о ратним злочинима; или Библиотеке Браун универзитета да у дигитални запис пренесе 1500 афро-америчких композиција из периода од 1760-1960. године, или Универзитета Калифорнија у Берклију који је одлучио да у дигиталном облику сачува средњовековне и ренесансне рукописе. Аудио и визуелни записи основ су дигиталних колекција устројених према врсти носилаца информација, попут Мултимедијалног архива Утахе, Архиве фотографија Луисвила, Филмске архиве Берклија. Све поменуте дигиталне збирке резултат су рада конзорцијума установа културе. У најближем окружењу запажене успехе постигла је Национална библиотека Чешке која је овим поступком истовремено заштитила од хабања своје највредније споменике, обезбедила трајност и дисеминацију знања и информација сачуваних у тим књигама. Скривено или заборављено знање тако је израђало из таме манастирских, дворских и библиотечких ризница, у којима је било доступно само пробранима. Национална библиотека Чешке придружила се тако УНЕСКО-вом пројекту *Памћење свеиша*, започетом 1992. године, постављајући високе техничке и стручне стандарде за спровођење тог процеса, како би скенирани документ био оптималног квалитета, максималне читљивости и употребљивости, опремљен детаљним библиографским описом. *Памћење свеиша* обједињавало је претходних година напоре многих националних библиотека и архива за формирање дигиталних колекција старих рукописних и штампаних књига, увршћујући се, заједно са пројектима ретроспективних и текућих националних библиографија на путању ка *Универзалној библиографској конјроли и Универзалној достижности публикација*. Наша национална библиотека, суочена са тешкоћама које обликују нашу свакодневицу, укључује се у исти подухват.

Смернице и ујуштва за диџитализацију

Смернице за пројекте дигитализације за колекције у јавном власништву, посебно оне у библиотекама и архивима, резултат су истраживања и сажимања закључака две организације, IFLA-е и ICA-е (Међународног савета архива), поднетих УНЕСКО-у, уз јасну свест аутора овог пројекта да не постоји општи скуп препорука прихватљивих у потпуности у свакој институцији. Ипак, општи је закључак, који се не сме занемарити, да дигитализација није заштита фонда, да није ни јефтинија, ни сигурнија, ни прихватљивија варијанта од микрофилмовања. Напротив, микрофилм и даље остаје прелазни облик, а конзервација и рестаурација основни видови заштите физичких носилаца информација. Мада у земљама у развоју каткад постављају знак једнакости између ова два решења, дигитални облик само утолико штити оригинал што смањује степен његовог коришћења.

Обрада завичајне грађе (инвентарисање, каталогизација и класификација) ни на традиционалан начин није код нас заокружен процес, о чему сведоче подаци укључени у базу МБС.

Интернационална реџулатива о диџитализацији завичајних фондова

Документ *Handbook for quality in cultural Web sites : improving quality for citizens* званично је упутство дигиталне мреже на европском нивоу, установљене на састанку у Лунду 2001, под именом МИНЕРВА (<http://www.minerve-aurope.org>). Упутство је уобличено након састанака у Бриселу, Крфу, са закључним састанком у Парми новембра 2003. Општи захтеви за успостављање дигиталне библиотеке завичајних колекција су: транспарентност идентитета и намене веб сајта; ефективност и усклађеност са потребама корисника, актуелност, доступност, интерактивност, једноставност и усмереност кориснику, комуникативност, мултилингвалност, интероперабилност, легислативност и стандардизованост. Интернационална регулатива за дигитализацију, на коју МИНЕРВА упућује све заинтересоване библиотеке, обухвата следећа документа, претражива преко наведених сајтова:

World Wide Web Consortium (W3C)

WAI Web Accessibility Initiative

<<http://www.w3.org/WAI/>>

Web Content Accessibility Guidelines 1.0

W3C Recommendation 05.05.1999

<<http://www.w3.org/TR/WAI-WEBCONTENT/>>

Techniques for Web Content Accessibility Guidelines 1.0

W3C Note 06.11.2000

<<http://www.w3.org/TR/WAI-WEBCONTENT-TECHS/>>

Core Techniques for Web Content Accessibility Guidelines 1.0

W3C Note 06.11.2000

<<http://www.w3.org/TR/WCAG10-CORE-TECHS/>>

HTML Techniques for Web Content Accessibility Guidelines 1.0

W3C Note 06.11.2000

<<http://www.w3.org/TR/WCAG10-HTML-TECHS/>>

CSS Techniques for Web Content Accessibility Guidelines 1.0

W3C Note 06.11.2000

<<http://www.w3.org/TR/WCAG10-CSS-TECHS/>>

User Agent Accessibility Guidelines 1.0

W3C Recommendation 17.12.2002

<<http://www.w3.org/TR/UAAG10/>>

Authoring Tool Accessibility Guidelines 1.0

W3C Recommendation 03.02.2000

<<http://www.w3.org/TR/ATAG10/>>

United Nations-International Telecommunication Union

WSIS World Summit on Information Society-Geneva 2003-Tunis 2005

Document WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E

Declaration of Principles

Building the Information Society: a global challenge

in the new Millennium

12.12.2003

Original: English

<http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E.pdf>

Document WSIS-03/GENEVA/DOC/5-E

Plan of Action 12.12.2003

Original: English

<http://www.itu.int/dms_pub/itu-s/md/03/wsis/doc/S03-WSIS-DOC-0005!!PDF-E.pdf>

CIDOC Multimedia Working Group
Multimedia Evaluation Criteria
Revised Draft

Nuremberg, 08-10.09.1997

<<http://www.archimuse.com/papers/cidoc/cidoc.mmmwg.eval.crit.html>>

DESIRE

Information Gateways Handbook. Guide to creating high quality
portals on the Internet

<<http://www.desire.org/handbook/>>

EuroAccessibility Consortium

Working Rules

<http://www.euroaccessibility.org/working_rules.php>

Open Content Alliance, на пример, пројекат је мрежа Internet Archive и Yahoo, који обједињује културне, технолошке, непрофитне и владине организације широм света у послу дигиталног архивирања мултилингвалних текстова и мултимедијалних садржаја и омогућавања заштите и високог степена искоришћености, у складу са поштовањем ауторских права аутора и власника дигитализоване грађе.

Националне смернице за дигитализацију завичајних фондова

Након што је УНЕСКО 2002. годину прогласио годином заштите светске културне баштине, удружени око задатка формирања неопходног нам Националног центра за дигитализацију, нашли су се: Археолошки институт САНУ, Архив Србије, Југословенска кинотека, Математички факултет из Београда, Математички институт САНУ, Народна библиотека Србије, Народни музеј из Београда и Републички завод за заштиту споменика културе, а подржали су их и Музеј кинотеке, Матица српска и Архив Југославије, у жељи да Центар представља „прототип модела сарадње у оквиру научних и културних институција у информатичком друштву двадесетпрвог века“. Дигитализована и адекватно представљена национална баштина у ери савремених, рачунарски оријентисаних друштава представља, како је мисијом Центра предвиђено, „својеврстан доказ постојања и континуитета нације у времену и простору, могућност за сарадњу са нашим националним заједницама у региону и исељеништву, могућност за сарадње са развијеним земљама на актуелном плану преплитања рачунарских наука и њихове примене у култури, економски гледано значајну вредност која на различи-

те начине може донети финансијску добит.“ Треба водити рачуна да једна одлична иницијатива, каква је поступак оснивања Центра и брига за процес дигитализације, не остане издвојена од библиотека и других установа културе, науке и образовања, које треба да допринесу њеном квалитетном остварењу.

Како су Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске као националне библиотеке, према Закону и националном осећању, као и министарства за културу и науку, институције ка којима се усмеравају очекивања свих библиотека, музеја и архива, ваља нагласити да су новоосновани Национални центар за дигитализацију и Народна библиотека Србије приступили тестирању новозеландског бесплатног софтвера Greenstone, који подржава најразличитије формате докумената, а у циљу израде сопственог националног софтвера. У тестној дигиталној бази НБС присутне су целине *Књиџе*, које имају два наслова, часопис *Зенић* и *Рукојиси*, уз вишеструке могућности претраживања. На састанку одржаном на Филозофском факултету 2005. године, закључено је да треба подржати пројекте дигитализације националне културне баштине, у које свакако спадају завичајне збирке и посебне колекције, јер оне и јесу темељ националног наслеђа.

Пре почетка поступка дигитализације завичајних фондова, библиотека, односно конзорцијум, треба да јасно, а у складу са препорукама Националног центра за дигитализацију, одреде које су њихове потребе, разлози и могућности конверзије грађе у дигиталну форму. Завичајне збирке и друге специјалне колекције извори су ретких, старих, вредних, каткад веома оштећених докумената и публикација. У земљи попут наше, суоченој са економском неизвесношћу и слабостима, ваља добро испитати потребе локалне и државне средине, како се не би стихијски приступило формирању виртуелне колекције. Такође, ваља припремити уредну техничку документацију и захтеве за имплементацију одговарајућег хардвера и софтвера, како би се добио одговарајући квалитет слике, звука, библиографског описа, организације записа и облика претраживања. Изузетно је важно да се поменута виртуелна посебна колекција идентификује и заштити и као својина библиотеке, а такође и сваки њен чинилац, чија самосвојност и аутентичност, као и ауторска права, у процесу дигитализације не смеју бити нарушени.

Свака библиотека која поседује завичајни фонд може да, у складу са општим препорукама и стандардима, успостави самосталну мрежу набавке публикација, каталожке и класификационе обраде, промовисања грађе путем каталога, изложби, различитих јавних манифестација.

Ипак, не треба појединачним библиотекама препустити одлучивање о процесу дигитализације завичајних збирки, не зато што за то немају знања, потребе и интересовања, већ зато што би овај поступак требало третирати као пројекат од националног значаја, за који треба одредити: снимање тренутног стања, обим, садржај, критеријуме селекције, материјално ангажо-

вање, опрему (рачунар, скенер, дигитални фотоапарат) и програм за дигитализацију, формат докумената, опис извора информација, поштовање принципа заштите и ауторских права, опредељивање за рад са сопственим, или са стране ангажованим средствима и кадровским **потенцијалима**,¹³ прецизирање плана рада, дефинисање стандарда у циљу интероперабилности и принципа евалуације.

Организовање дигиталних завичајних библиотека у јединствену мрежу подразумева:

- отвореност за све кориснике,
- видљивост на мрежи,
- заштиту оригиналних докумената,
- међусобно претраживање,
- превазилажење проблема који из критеријума завичајности проистичу: географске, историјске, персоналне, садржајне одреднице једног дела или аутора који истовремено бива присвајан у више „завичаја“,
- интерактивну комуникацију на мрежи.

Критеријум отворености за све кориснике подразумева да је омогућен приступ чак и једином затвореном фонду народне библиотеке, са иначе наглашеном музејском функцијом. Тако се у потпуности омогућава достизање транспарентности фондова народних библиотека према свима, без обзира на расу, пол, узраст, занимање, образовање. Истовремено, ови фондови могу привући и оне кориснике који иначе нису чланови библиотеке, чиме се шири њен социолошки утицај.

Националне смернице за дигитализацију завичајних збирки захтевају:

- дефинисање садржаја дигитализације,
- дефинисање инфраструктуре и техничких стандарда,
- стандардизовање терминологије,
- дефинисање принципа организације дигиталних докумената и њихових записа,

¹³ Према Пулмановом водичу, ангажовање сопствених снага има следеће предности и недостатке: „Потпуна контрола над материјалом и његовом обрадом; не постоји опасност од оштећења материјала у транспорту; брза процена квалитета излазног продукта; брза повратна информација која се односи на процену вредности формирања; може бити јефтиније, али је тешко извести прецизан трошковник; особље институције развија своју стручност; власништво над опремом и компјутерским програмима; у случају потешкоћа, не постоје уговорне обавезе према некој трећој страни.“ Ангажовање спољних сарадника може се, по водичу, оценити на следећи начин: „Детаљно управљање процесом је обавеза друге уговорне стране; не захтева се никаква опрема, програми нити смештајни простор (изузев онога што је потребно да би се снимљени прикази приказали); ослањање на искуство и стручност ангажованих спољних сарадника; уштеда времена за обуку особља; трошковник је јасан од самог почетка; коришћење савремене опреме и програма.“

- дефинисање стандарда за индексирање дигиталних докумената,
- дефинисање комуникационих протокола за приступ подацима,
- дефинисање стандарда за чување и заштиту података,¹⁴
- дефинисање метода и модела претраживања података,
- дефинисање стандарда за коришћење података,
- дефинисање стандарда за заштиту ауторског права, права на приватност.

Иако је и након овако припремљеног поступка дигитализације грешке могуће, оно је тада ипак резултат пропуста појединаца унутар једног система, па је лакше спровести усклађивање, јер су и одступања и пропусти видљивији.

Мада каталожки, односно библиографски опис данас захтевају ужи круг података него што је био случај са традиционалним техникама и стандардима, то не значи да треба минимализовати круг података на рачун тачности и информативности. Постојеће дигиталне колекције, попут тестних база, пружају школске примере грешака. На пример, дигиталну форму разгледница прате подаци: мост на Калемегдану, капија на Калемегдану, споменик Победнику, бродови, Крсмановићева палата, који су апсолутно неповољни, јер не пружају ближе ни историјско, ни географско одређење представљених објеката. Кориснику дигиталне колекције треба да се пренесе систематично и педантно знање библиотекара, односно консултованог стручњака, о одређеној теми или предмету, како се корисник не би исцрпљивао установљивањем података који су већ истражени. Електронски запис показује још радикалније незнање каталогизатора и класификатора од традиционалног записа, зато је захтев за оспособљавање библиотекара за истраживачки рад и сарадњу са стручњацима за поједине области једнако озбиљан и актуелан, какав је био и у традиционалној библиотеци. Замена библиографских описа, тако да неодговарајућа белешка стоји уз дигитални документ некад може да буде лако уочљива (попут замене слике и текста за кровове старог Београда и мотив са Саве), а некад ће узроковати серију грешака код корисника коју ће бити немогуће исправити. Грешка у штампаној форми лакше је исправљива и има мањи дијапазон утицаја од грешке пуштене у виртуелни простор. У мрежу треба да буде укључен комплетан и прегледан запис, чији је минимум података добро одабран и онемогућава забуну и замену информација, и који може да егзистира као самостална целина, без обзира ком фонду припада јединица на коју се опис односи. Збирка дигиталних записа фотографија Лидса, доступна преко сајта <http://www.leodis.org/>,

¹⁴ The European Commission on Preservation and Access (ЕСРА) основана је 1994, како би омогућила сарадњу међу библиотекама на плану заштите културног и интелектуалног наслеђа (<http://www.knaw.nl/ecpa/about.html>).

потврђује квалитет резолуције фотографије, могућност зумирања детаља на њој, садржајност, потпуност каталошког описа и интеркомуникативност са корисницима сајта, који се могу и не морају регистровати, али им је омогућено да прикључе своје коментаре везане за сам документ или лични доживљај описиваног објекта и простора.

Селекција грађе за дигитализацију

У ситуацији када процес дигитализације традиционалних записа у Србији тек започиње, питање селекције грађе из завичајних фондова за ове потребе је најважније. Универзалног одговора нема ни у домаћој, ни страномј литератури, ни у домаћој ни страномј пракси.

Избор грађе за дигитализацију треба да зависи од:

- намене и циља пројекта,
- потреба средине,
- значаја грађе у синхроној и дијахроној културној перспективи,
- техничких карактеристика библиотечке јединице,
- кадровских, просторних и финансијских могућности,
- степена оптерећености ауторским правима.

Искуства бројних библиотека у свету и код нас потврђују да процес дигитализације најчешће започиње фототеком, уз коришћење стандарда TIFF, односно JPEG.

Текстуална грађа је наредни објект дигитализације. Започиње преношењем у TIFF, то јест JPEG формат, уз употребу ASCII или Unicode карактера, а за обезбеђивање структуре претраживања и приказивања у употреби су OCR (optical-character-recognition) и XML (eXtensible Markup Language).

Аудио, видео и мултимедијалне колекције захтевају комплексне поступке, уз употребу одговарајуће опреме, како би биле пренете у дигитални облик.

Процес дигитализације може се одвијати индивидуално (објект по објект) или корпоративно (преношењем већ дигитализованих садржаја, уз укључивање метаподатака).

Идентификовање дигиталне информације

Дигитални објект треба да буде праћен прецизном, јасном, једнозначном информацијом, која ће сажето, недвосмислено и у континуитету идентификовати његов карактер и садржај (Handle system, DOI – Digital Object Identifier).

Подаци о дигиталним објектима треба да буду и садржинског и библиографског карактера, па се препознају три категорије метаподатака (података о подацима): структурални, дескриптивни и административни.

Структурални метаподаци „дефинишу логичке или физичке релације између делова дигиталног објекта“ (TEI – Text Inco ding Initiative; METS – Metadata Encoding and Transmission Schema; EAD – Encoded Archival *Description*).¹⁵

Дескриптивни метаподаци пружају библиографске карактеристике дигиталног објекта (MARC, Dublin Core, MODS – Metadata Object Description Schema).

Административни метаподаци пружају релевантне информације „везане за креацију, управљање и заштиту дигиталних *објеката*“.¹⁶

Претраживање дигиталних садржаја

Претраживање дигиталних садржаја омогућава: једноставан увид у пун текст, као и поља метаподатака уз коришћење контролисаних језика и Булових оператора. Навигација корисника може се одвијати уз коришћење лако разумљивих показатеља, попут наслова, имена аутора или предмета, као и листањем електронског документа.

Библиотека треба да се определи да ли ће приступ свим документима бити слободан преко мреже, или ће бити уведене рестрикције коришћења, зависно од категорије корисника или самог документа.

Удруживање библиотека у конзорцијум

Почетак седамдесетих година XX века обележила је нова иницијатива оснивања конзорцијума библиотека (присутна у литератури још од педесетих), који представљају слободнију заједницу чланица и могу обједињавати све претходне облике удруживања, гранско и функционално, али и географско, демографско, регионално, стручно. Технолошки напредак допринео је друштвеном утемељењу библиотечких конзорцијума (који су као облик удруживања познати у привреди, економији и образовању још од средине XIX века), разноврсности подручја њихове сарадње и квалитету пословања. Он сигурно није проузроковао њихово појављивање, али га деведесетих

¹⁵ Mitchell, A.M. and B. E. Surratt. (2005). *Cataloging and Organizing Digital Resources*. NY : Neal-Schumann Publishers, p. 27.

¹⁶ Ibid, p. 28.

година јесте олакшао, убрзао и допринео распрострањености и комплексности њиховог пословања. За конзорцијуме не постоје локалне, националне, економске, технолошке, типолошке, кадровске, политичке, психолошке, федералне границе, због чега их је и тешко дефинисати. Они почивају на заједничком циљу и интересу који постижу договором, сарадњом и флексибилношћу своје мреже. Добровољно удруживање, централизована администрација и економске повластице три су основна принципа на којима почива рад конзорцијума, којима је данас један од примарних задатака узрастање дигиталне библиотеке.

Традиционална библиотека, била она национална, народна, школска, високошколска или специјална, радо издваја *специјалне колекције*, које постају њен спецификум, препознатљиви симбол, али и њено свагдашње оптерећење, јер изискују посебан смештај, бригу, обраду, ангажовање кадра, представљање у јавности, услове коришћења као затворене збирке. Анализа заступљености барем два последња елемента даје предност дигиталном облику.

Истовремено, границе постављене између традиционалних музејских, архивских и библиотечких збирки представљају оптерећење за корисника, коме је потребна обједињена информација. Стога, евентуално организовање конзорцијума треба да у процесу припремања и спровођења процеса дигитализације обједини библиотеке, музеје и архиве на територији, условно речено, завичаја. Функција матичности пратила је ову идеју само у окриљу библиотека, била је одличан прелазни облик, све време након Другог светског рата, између централизованог и децентрализованог облика организације и њене најбоље принципе ваља применити у новим оквирима.

Процес дигитализације у Србији не сме да буде препуштен случају, прецизније речено, ентузијазму појединаца, финансијским предностима појединих институција, самовољи локалне самоуправе. Све су то фактори који ће га условљавати и доприносити му – без њих га је чак немогуће заокружити. Дигитализација завичајних збирки и посебних колекција, мада изгледа тематски усмерена на мање библиотечке и регионалне јединице, срж је општег националног система и у циљу његовог упостављања и одржавања његовог значаја и у међународним оквирима, треба овај процес смислено и плански водити.

Професионално усавршавање кадра

Од библиотекара у завичајном одељењу очекују се стручне квалификације и оспособљеност за широку комуникацију коју свакодневно морају остваривати. Свест о растућој потреби за образовањем присутна је и у дру-

штву и код библиотекара који се суочавају са изазовима виртуелног библиотекарства. Библиотекар укључен у процес дигитализације завичајне грађе треба да поседује знања из области технике, организације, планирања, обраде, управљања дигиталним збиркама. Друго решење је ангажовање стручњака за сваки од поменутих сегмената. Опредељење ће зависити од величине библиотеке, пројекта и расположивих финансијских средстава.

Завичајна библиографија

У Русији, чије су теорија и пракса библиотекарства значајно утицале на развој образовања наших библиотекара, на концепт наших библиотека, на успостављање система каталожких правила и утемељење библиографије, завичајна библиографија започела је свој пут у последњој четврти XVIII века, да би током тридесетих година XIX века Кепен, под чијим је утицајем настао и први српски часопис, обликовао и темељне принципе завичајне библиографије

Завичајна библиографија је здрава клица националне библиографије. У ранијим раздобљима њену појаву проузроковала су преломна друштвено-историјска збивања, која су захтевала доказивање националног идентитета. Правилно је замишљена и даје резултате само ако почива на критеријумима на којима је постављена национална библиографија, те представља јединство територијалног, етничког, језичког, предметног, историјског и националног принципа.

Током XIX века повремено су састављани прегледи серијских публикација одређеног региона или етноса, међу којима је било и анонимних. Педесетих година завичајна библиографија, скривена кроз историју под скуте текуће, регроспективне, а некад и персоналне библиографије, добила је своје верне поклонице и развила се као самостална врста библиографије, повремено називана локалном, или регионалном.

Завичајна библиографија је у Србији постала предмет ширег интересовања при реорганизацији мреже народних библиотека 1953. године, када је упућен обавезујући предлог о формирању завичајних збирки. Завичајна библиографија је ембрион националне библиографије. Израда завичајне библиографије треба да буде саставни чинилац делатности завичајних одељења. Завичајна библиографија је сведочанство о друштвеним догађањима и духовној баштини једне средине и људи који јој својим пореклом или стваралаштвом припадају. Завичајна библиографија кориснику библиотеке представља, с једне стране, сачуване фондове завичајног одељења, који су затвореног типа, а с друге, нову књижну и некњижну грађу, која можда у библиотеци није доступна. Тако библиографија постаје путоказ и набавној политици библиотеке.

Увелико је установљена подела завичајне библиографије на библиографију литературе о завичају, библиографију издавачко-штампарске делатности, персоналну и тематску библиографију. Редослед побројаних подврста завичајних библиографија у претходној реченици тачно одражава и њихов значај и примарност израде за средину која је њима обухваћена.

У изради завичајних библиографија треба поштовати документ *Функционални захтеви за библиографске записе* (Functional Requirements for Bibliographic Records – FRBR, 1998), који представљају концептуални модел, пре него каталошка или библиографска правила.

Суштина и традиционалних и дигиталних библиотека јесте интелектуални производ коме дигитална форма, педантан библиографски податак и нормативна датотека обезбеђују трајање и широку распрострањеност. Дигитализоване завичајне збирке и специјалне колекције наше су културно наслеђе, историјска ретроспектива, наша топла национална идентификација у глобалном отуђеном свету. У наступајућим годинама у којима ће се у Србији организовано и промишљено изграђивати систем виртуелног библиотекарства, чији је битан предуслов узајамна каталогизација, јавне библиотеке ће свој заштитни знак имати управо у завичајним фондовима, који ће их једне од других диференцирати и омогућивати укључивање у националне научно-истраживачке пројекте. Завичајни фондови, засебним литерарним јединицама, али и као целина, скрећу пажњу јавности као ретке јединствене, уникатне збирке, као коцкице у слагалици културног наслеђа једне нације.

Литература

1. Agre, Philip E. „Supporting the Intellectual Life in a Democratic Society“. *Ethics and Informaion Technology* 3,4 (2001) : p. 289-298.
2. Bundy, Alan. „Vision, Mission, Trumpets: Public Libraries as social capital“. Paper presented at the NSW Country Public Libraries Association Conference *Public Libraries Light up lives* Tweed Heads NSW 3 July 2003.
3. *Globalization, Digitization, Access and Preservation of Cultural Heritage*. Sofia: University „Kliment Ohridski“, 2007.
4. Greenstein, D. and S.E. Thorin. *The Digital Library - a Biography*. Washington, D.C.: Council on Library and Information Resources, 2002.

5. „Guidelines for Digitization Projects for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives“. IFLA, march 2002.
6. Hunter, G.S. Preserving Digital Information. NY: Neal-Schuman Publishers, 2000.
7. Mat, Shaifol Yazam and Aishah Mohd Nasir Koley. „Digitization and Sustainability of Local Collection: An observation of digitization activities among Malaysian Universities Libraries“. World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council „Libraries - A voyage of discovery“ August 14th - 18th 2005, Oslo, Norway.
<http://www.ifla.org/IV/ifla71/Programme.htm>
8. Mitchell, A.M. and B.E. Surratt. Cataloging and Organizing Digital Resources. NY: Neal-Schuman Publishers, 2004.
9. National Information Standards Organization. „A Framework for Building Good Digital Collections“. Bethesda, MD> National Information Standards Organization. www.niso.org/framework/forumframework.html.
10. Стаматовић, Д. „Методско упутство за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама.“ Глас библиотеке. 11 (2004) : 15-38.
11. „Стање и перспективе развоја завичајних фондова : зборник радова са саветовања библиотекара одржаног 14. и 15. децембра 2000. у Чачку“. Чачак : Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, 2004.
12. Вранеш, А. „Од рукописа до библиотеке: појмовник“. Београд : Филолошки факултет, 2006.
13. Watjen, Hans Joachim. „Access and the Changing Mission of Research Libraries“. *Liber Quarterly* 9 (1999) : p. 437-461.

DIGITALIZATION OF LOCAL HISTORY HOLDINGS IN PUBLIC LIBRARIES

Summary

The local history holdings of public libraries are a represent of cultural and scientific heritage of a district. The statistic data stored in the database of The National Library of Serbia (The network of libraries of Serbia) show an insufficiency of social care, lack of plan in this field, but at the same time an enormous cultural potential whose completeness, planned directing towards digitalization as a form of protection and promotion of book, hand written and non-literary holdings, would enable forming of virtual local history libraries. In the first place it would be good to become familiar with international directives for digitalization as well as to define and approve national directives, to incorporate the rules on local history holdings into the Law on libraries the reading of which is underway and possibly organize a consortium through which the function of local history action of public libraries would be implemented with more success.

Key words: local history holdings, digitalization, consortium of public libraries, directives for digitalization of library holdings

Aleksandra Vranes